

SỬ DỤNG TƯ LIỆU GỐC TRONG DẠY HỌC LỊCH SỬ THEO HƯỚNG PHÁT TRIỂN NĂNG LỰC HỌC SINH TRONG BỐI CẢNH BÙNG NỔ TRÍ TUỆ NHÂN TẠO (AI)

Nguyễn Thị Kim Ngân, Nguyễn Thị Thanh Huyền, Nguyễn Phương Mai
Trường Đại học Hùng Vương, Tỉnh Phú Thọ

Tóm tắt: Tư liệu gốc có vai trò vô cùng quan trọng trong nghiên cứu và học tập lịch sử. Sách giáo khoa Chương trình Giáo dục phổ thông 2018 có nhiều điểm mới với hệ thống tư liệu gốc nhằm phát triển năng lực tư duy và thực hành lịch sử cho học sinh. Tuy nhiên, việc sử dụng những tư liệu này trên thực tế còn gặp nhiều khó khăn đối với cả giáo viên và học sinh, đặc biệt ở cấp Trung học cơ sở, đặc biệt trong bối cảnh bùng nổ của trí tuệ nhân tạo (AI). Trong bài viết này, bằng phương pháp nghiên cứu lý thuyết, khảo sát thực tiễn và thông qua hệ thống tư liệu gốc, chúng tôi chỉ ra: (1) Vai trò của tư liệu gốc trong dạy học lịch sử trong bối cảnh bùng nổ AI; (2). Biện pháp để sử dụng hiệu quả tư liệu gốc kết hợp vận dụng AI trong dạy học lịch sử để phát triển năng lực học sinh.

Từ khóa: Tư liệu lịch sử, tư liệu gốc, lịch sử, phát triển năng lực, trí tuệ nhân tạo

USING PRIMARY SOURCES IN HISTORY TEACHING TO DEVELOP STUDENTS' COMPETENCE IN THE CONTEXT OF THE ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) BOOM

Nguyen Thi Kim Ngan, Nguyen Thi Thanh Huyen, Nguyen Phuong Mai
Hung Vuong University, Phu Tho

Abstract: Primary sources play a crucial role in historical research and learning. The 2018 General Education Curriculum introduces several new features, including a system of primary sources designed to develop students' historical thinking and practical skills. However, the practical use of these sources still poses significant challenges for both teachers and students, especially at the lower secondary level, particularly in the context of the artificial intelligence (AI) boom. In this article, through theoretical research, practical surveys, and an analysis of primary source materials, we identify: (1) The role of primary sources in history teaching amid the AI boom; (2) Effective measures for utilizing primary sources in combination with AI to enhance students' historical competence.

Keywords: Historical documents, primary sources, History, enhance students' competence, AI.

Nhận bài: 28/03/2025

Phản biện: 22/04/2025

Duyệt đăng: 26/04/2025

I. ĐẶT VẤN ĐỀ

Lịch sử là tất cả những sự vật, hiện tượng đã diễn ra trong quá khứ. Nhận thức lịch sử không thể trực tiếp quan sát mà phải thông qua việc tạo biểu tượng để từ đó khôi phục lại quá khứ. Tuy nhiên, việc tạo biểu tượng lịch sử cho học sinh (HS) gặp khó khăn phức tạp, dễ dẫn đến việc “hiện đại hóa lịch sử”. Bởi vậy, để HS nhận thức đúng lịch sử cần phải cung cấp tài liệu, sự kiện chính xác cùng với đó là những hình ảnh cụ thể. Tư liệu gốc (TLG) có vị trí vô cùng quan trọng đối với việc phục dựng lại lịch sử. Với phương pháp dạy học theo hướng phát triển năng lực hiện nay thì TLG càng trở nên cần thiết hơn. Bởi vậy, các nhà khoa học, các nhà giáo dục đã đặc biệt quan tâm đến việc đưa TLG vào sách giáo khoa (SGK) Chương trình Giáo dục phổ thông (GDPT) 2018. Vấn đề đặt ra là phải sử dụng TLG như thế nào cho hiệu quả. Đã có những công trình đi trước nghiên cứu vấn đề này ngay từ khi Chương trình GDPT 2018 trong quá trình xây dựng, như của tác giả Lê Thị Dung [1], Nguyễn Văn Ninh [2], [3],

Nguyễn Quốc Pháp [4]... Các nghiên cứu tập trung vào vai trò của TLG trong việc xây dựng SGK gắn với mục tiêu của chương trình mới. Từ khi Chương trình GDPT 2018 được triển khai, các nghiên cứu để sử dụng TLG hiệu quả tiếp tục được quan tâm. Sự phát triển của trí tuệ nhân tạo (AI) và chuyển đổi số đã và đang tiếp tục đặt ra nhiều thách thức với giáo dục nói chung, dạy học lịch sử nói riêng. Trong bối cảnh đó, TLG với những đặc trưng riêng, không thể thay thế của khoa học lịch sử càng cần được nghiên cứu vận dụng hiệu quả hơn nữa trong quá trình dạy học lịch sử.

II. NỘI DUNG NGHIÊN CỨU

2.1. Vai trò của tư liệu gốc trong dạy học lịch sử với sự bùng nổ của AI

“Tư liệu lịch sử gốc là tư liệu lịch sử mang những thông tin đầu tiên về sự kiện lịch sử được phản ánh lại, ra đời cùng thời gian và không gian của sự kiện lịch sử, là bằng chứng gần gũi, xác thực nhất của lịch sử. Tư liệu lịch sử gốc mang giá trị đặc biệt mà không một loại tài liệu nào có

được”[5; 109].

TLG có nhiều hình thức đa dạng như văn bản, hiện vật, hình ảnh, âm thanh. TLG có thể là một phần của sự kiện như: văn bản, văn kiện, hiện vật, âm thanh, hình ảnh phản ánh một phần hoặc toàn bộ nội dung của sự kiện lịch sử; cũng có thể là bài viết, nhận định, đánh giá, hồi kí, nhật kí ... của những người trực tiếp tham gia sự kiện, có điều kiện tốt nhất để tiếp xúc với sự kiện dưới nhiều cách thức khác nhau.

TLG phản ánh chân thực sự kiện lịch sử hoặc mối quan hệ giữa sự kiện với xã hội tại thời điểm xảy ra sự kiện, ít thể hiện suy nghĩ chủ quan; có vai trò đặc biệt quan trọng trong quá trình dạy học của giáo viên (GV) và học tập của HS.

TLG góp phần quan trọng vào việc đạt được những mục tiêu cơ bản của bài học: giúp HS có được những kiến thức khách quan nhất, chính xác nhất về các sự kiện, hiện tượng, nhân vật... trong quá khứ. Sử dụng TLG có ý nghĩa quan trọng giúp HS phát huy kĩ năng phân tích, nhận định; năng lực nhận thức lịch sử bởi lịch sử không thể trực tiếp quan sát các sự kiện đã diễn ra, chỉ có thể tư duy qua tài liệu. TLG là căn cứ tốt nhất để người học tiếp cận, xem xét sự kiện một cách chân thực và khách quan. Bởi vậy, TLG là cơ sở để tổ chức các hoạt động nhận thức tích cực, sáng tạo, phát huy năng lực của HS; đảm bảo cho HS chủ động, tích cực khám phá hiện thực dưới sự tổ chức, điều khiển của người thầy. Sử dụng TLG trong dạy học lịch sử giúp đào tạo thế hệ trẻ có tinh thần khoa học, tiếp cận chân lý khách quan, loại bỏ dần sự giáo điều, duy ý chí trong nhận thức và hành động. HS có được tinh thần chủ động trong tìm tòi học hỏi, từ đó hình thành nên những phẩm chất tốt không chỉ trong học tập mà trong cuộc sống nói chung.

Việc sử dụng TLG trong dạy học lịch sử có ưu điểm và hạn chế nhất định. Kết quả khảo sát của chúng tôi ở các trường phổ thông cũng cho thấy nhiều khía cạnh quan trọng về vai trò, ý nghĩa, hiệu quả của việc sử dụng TLG. Tuy nhiên, bên cạnh đó cũng còn không ít khó khăn trong quá trình sử dụng, đặc biệt trong bối cảnh hiện nay khi AI phát triển mạnh mẽ.

Sự phát triển của trí tuệ nhân tạo mang đến nhiều cơ hội nhưng cũng đặt ra những thách thức đáng kể đối với việc bảo tồn và sử dụng các TLG nói chung như: nguy cơ làm sai lệch thông tin, việc sử dụng sai mục đích, vấn đề bản quyền. Trong trường phổ thông, AI tạo nên những khó

khăn trong việc xác minh tính xác thực của tư liệu và đặc biệt với việc có khả năng tạo ra các văn bản, hình ảnh, video giả mạo đầy thuyết phục có thể dẫn đến sự ra đời các “tư liệu lịch sử” giả. Bởi vậy, việc xác định đúng tư liệu gốc và sử dụng chúng như thế nào đòi hỏi vai trò quan trọng của người giáo viên.

2.2. Biện pháp để sử dụng hiệu quả tư liệu gốc kết hợp vận dụng AI trong dạy học lịch sử để phát triển năng lực HS

Xuất phát từ mục tiêu, yêu cầu của Chương trình tổng thể GDPT 2018, Chương trình Lịch sử, chúng tôi xác định TLG cần được sử dụng trong các loại bài học lịch sử: bài học nội khóa, bài học ngoại khóa, hoạt động trải nghiệm và hoạt động tự học để phát triển phẩm chất, năng lực của HS. GV có thể kết hợp với AI để tạo nên những bài học sinh động, hấp dẫn.

2.2.1. Sử dụng tư liệu gốc trong bài học nội khóa

Với quan điểm “người học là trung tâm”, việc sử dụng TLG một cách hiệu quả cần được triển khai trong toàn bộ tiến trình lên lớp.

** Sử dụng tư liệu gốc để khởi động bài mới*

Với việc đưa TLG vào hoạt động khởi động, GV sẽ giúp cho HS phát huy năng lực tìm hiểu lịch sử với việc nhận diện loại hình tư liệu, xác định được sự kiện trong không gian và thời gian, từ đó giúp cho HS từng bước tiếp cận nội dung bài học.

Những TLG có thể sử dụng ở phần khởi động có thể là bức tranh, ảnh hoặc đoạn video, một đoạn trích tư liệu... Về cơ bản, có hai cách để sử dụng tư liệu gốc trong phần khởi động: Một là, GV sử dụng tư liệu để giới thiệu, dẫn dắt HS vào bài mới. Hai là, GV và HS khởi động cùng tư liệu gốc thông qua việc tìm tòi, khám phá những “bí ẩn” của lịch sử trong nguồn tư liệu đó và hướng đến nội dung của bài học. Tuy nhiên, do giới hạn về thời gian cho nên trên thực tế quá trình dạy học đa số GV sẽ lựa chọn cách sử dụng tư liệu thứ nhất. Cả hai cách khởi động này, GV đều có thể kết hợp với AI để thực hiện. Đặc biệt, đối với cách thứ hai, HS khởi động cùng TLG, sử dụng các trò chơi là một phương pháp phổ biến và hấp dẫn.

** Sử dụng tư liệu gốc trong tìm hiểu kiến thức mới*

Quá trình tìm hiểu kiến thức mới là giai đoạn giúp HS phát huy tốt nhất các năng lực lịch sử thông qua việc sử dụng tư liệu gốc. Đa phần, GV khi dạy thường kết hợp giữa tư liệu trong SGK với tư liệu bên ngoài để hỗ trợ HS tìm hiểu kiến thức mới, nhưng với một số bài học hệ thống TLG

phong phú, GV không nhất thiết bổ sung.

Có nhiều phương pháp, kỹ thuật hiện đại có thể vận dụng để khai thác nguồn TLG như: Phương pháp dạy học giải quyết vấn đề gắn với tình huống; Phương pháp dạy học theo trạm; Sử dụng kỹ thuật “KWLH”... Trong quá trình đó, GV cũng có thể kết hợp sử dụng các ứng dụng từ AI để phát huy các kỹ năng, năng lực của HS. Ví dụ: GV có thể cho HS sử dụng AI để tạo các dự án học tập hoặc sử dụng AI để tạo sản phẩm học tập minh họa từ TLG.

Ngoài ra, hoạt động trải nghiệm (HĐTN) cũng là một phương pháp thú vị giúp HS có thể tìm hiểu tốt giá trị của TLG. HĐTN là thuật ngữ mới, xuất hiện trong Chương trình GDPT 2018 nhằm mục đích chuyển hóa kiến thức, kỹ năng, thái độ thành năng lực. Bản chất của việc tổ chức HĐTN trong dạy học lịch sử là tạo cơ hội cho người học được tham gia tích cực vào hoạt động học tập, được trực tiếp tương tác với những dấu vết của sự kiện, hiện tượng lịch sử, với cuộc sống; từ đó mà điều chỉnh nhận thức, hành vi. GV có thể định hướng, giao nhiệm vụ cho HS thông qua các hình thức trải nghiệm khác nhau như: quan sát tranh ảnh, thảo luận, đóng vai, vẽ sơ đồ tư duy để khai thác TLG trong bài học. Đặc biệt, việc kết hợp, vận dụng AI trong phương pháp này có rất nhiều cách thức, thu hút được tham gia của HS.

GV có thể tạo nên những tour du lịch ảo và mô phỏng lịch sử, bảo tàng ảo từ các tài liệu gốc để HS khám phá các di tích lịch sử một cách sống động và tương tác, giúp HS hiểu sâu hơn về bối cảnh lịch sử và văn hóa, tăng cường sự hứng thú và khả năng ghi nhớ kiến thức lịch sử.

Thông qua hệ thống TLG, phương pháp khai thác, sử dụng được GV định hướng, HS sẽ phát triển năng lực tư duy, thực hành và tự học. Đó là những năng lực hết sức cần thiết đối với HS khi học tập lịch sử.

** Sử dụng tư liệu gốc trong củng cố bài học và kiểm tra đánh giá*

Trong bối cảnh đổi mới giáo dục toàn diện, dạy học theo định hướng phát triển năng lực hiện nay thì việc củng cố bài học cùng với đó là kiểm tra đánh giá có một ý nghĩa vô cùng quan trọng. Điều này giúp cho HS phát huy, vận dụng được những kiến thức đã học vào thực tiễn cuộc sống. Vì vậy, TLG với vai trò quan trọng của nó cần thiết phải được đưa vào kiểm tra đánh giá trong quá trình dạy học lịch sử.

Việc kiểm tra đánh giá không nhất thiết phải

tiến hành trong giờ học nội khóa mà có thể kết hợp với bài học ngoại khóa hoặc hoạt động chuẩn bị ở nhà của HS. Đưa TLG vào việc củng cố bài học và kiểm tra đánh giá sẽ giúp cho HS hiểu được rõ hơn vai trò của TLG đối với việc học, tìm hiểu, nghiên cứu lịch sử. Ngược lại, điều đó sẽ giúp HS ghi nhớ bài học, có được những kỹ năng, năng lực tốt hơn trong học lịch sử. Các công cụ AI sẽ là trợ thủ đắc lực cho GV để thiết kế các nội dung kiểm tra đánh giá phù hợp với nội dung bài học nhưng không gây nên tâm lý nặng nề cho HS.

2.2.2. Sử dụng tư liệu gốc trong bài học ngoại khóa

Hoạt động ngoại khóa lịch sử chủ yếu được tiến hành ngoài lớp học. Nhiệm vụ của hoạt động ngoại khóa mang tính tổng hợp, có tác dụng làm sâu sắc, phong phú tri thức lịch sử mà HS thu nhận được ở trên lớp. Bên cạnh đó, hoạt động này còn có tác dụng giáo dục rất lớn đối với HS. Khi tham gia hoạt động này, HS bộc lộ được cá tính, phẩm chất của mình, từ đó năng lực chung và năng lực chuyên biệt được hình thành.

Ví dụ Bài 13. Việt Nam trong năm đầu sau Cách mạng tháng Tám năm 1945 là một nội dung phù hợp để tiến hành hoạt động ngoại khóa – gắn với hoạt động kỉ niệm thành công của Cách mạng tháng Tám và sự ra đời nước Việt Nam DCCD 1945. Tuy nhiên cần tổ chức linh hoạt bài học ngoại khóa này, phù hợp với điều kiện trường, lớp và địa phương. Mỗi hình thức tổ chức có cách khai thác riêng nhưng đều có chung một điểm là GV là người lãnh đạo, tổ chức để giúp HS chủ động khám phá những “bí ẩn” lịch sử ẩn chứa trong các TLG đó.

Trong bối cảnh AI phát triển, đôi khi bài học ngoại khóa không nhất thiết phải gắn với việc trải nghiệm thực tế. Với các công cụ AI, những trải nghiệm gắn với môi trường mô phỏng sẽ giúp khắc phục điều kiện về cơ sở vật chất, kinh phí.

2.2.3. Sử dụng tư liệu gốc trong hoạt động tự học của học sinh

Tự học đã và đang tiếp tục là một năng lực hết sức quan trọng cần phát triển cho HS trong bối cảnh đổi mới toàn diện giáo dục. Tự học là một quá trình mà HS phải trải qua các giai đoạn từ chỗ tự nghiên cứu đến tự thể hiện và cuối cùng là tự kiểm tra, tự điều chỉnh. Bản chất của chu trình này chính là phát hiện vấn đề, định hướng giải quyết và giải quyết vấn đề. Tuy nhiên, không phải HS nào cũng có năng lực tự học tốt. Bởi vậy, cần thiết phải có sự trợ giúp từ GV để giúp cho HS có định hướng đúng trong quá trình tự học, tự tìm hiểu

của mình.

Trong dạy và học lịch sử, tự học là năng lực cần thiết phải hình thành cho HS bởi giới hạn thời gian trên lớp của một bài học và đặc biệt đó là những mục tiêu của Chương trình GDPT 2018. HS phải là chủ thể, trung tâm của hoạt động học. Để đạt được điều đó, GV phải định hướng cho HS từng bước tìm hiểu kiến thức, giải quyết những vấn đề đặt ra trong quá trình học. Vì vậy, ngoài những phương pháp, kĩ thuật hiện đại thì GV còn cần phải hướng dẫn cho HS tự học, đặc biệt với những bài học có hệ thống TLG phong phú.

Một số lưu ý cần định hướng cho HS trong quá trình hình thành năng lực tự học: Một là, hoạt động tự học cần được thực hiện cả trước và sau khi tìm hiểu bài học chính khóa. GV cần giao nhiệm vụ cụ thể cho HS để các em có định hướng tốt nhất. Hai là, hoạt động tự học của HS cần được GV hướng dẫn tự kiểm tra, tự điều chỉnh. Trên thực tế, điều này được thể hiện rất rõ thông qua các phương pháp sử dụng TLG mà GV vận dụng trong toàn bộ tiến trình của bài học (phương pháp động não, giải quyết vấn đề gắn với tình huống, dạy học theo trạm, kĩ thuật “KWLH” và hoạt động kiểm tra đánh giá...). Ba là, các công cụ AI nếu không được sử dụng đúng mục đích, có sự hướng dẫn sẽ đưa đến nguy cơ nhầm lẫn thông tin lịch sử hoặc tiếp cận các “tư liệu lịch sử” giả. Bởi vậy, vai trò của người GV trong việc định hướng là vô cùng cần thiết đối với việc tự học của HS.

III. KẾT LUẬN

Vị trí, vai trò của TLG đối với dạy và học lịch sử là vô cùng quan trọng để phát triển phẩm chất và năng lực của HS, trong đó có năng lực tư duy, thực hành lịch sử, năng lực tự học. Việc sử dụng TLG là cần thiết trong dạy học lịch sử, đặc biệt đối với mục tiêu của Chương trình GDPT 2018, thể hiện sự khác biệt, hiệu quả với các biện pháp truyền thống trước đây; góp phần làm rõ ưu điểm của việc sử dụng TLG nhằm giúp HS có thể tiếp cận, phục dựng lại sự kiện, hiện tượng đã xảy ra trong quá khứ chân thật, sinh động nhất. Tuy nhiên, trong bối cảnh đổi mới giáo dục toàn diện ở phổ thông, SGK Chương trình GDPT 2018, sự phát triển của AI, sử dụng TLG sao cho hiệu quả vẫn còn vấn đề băn khoăn của nhiều GV lịch sử. Chúng tôi cho rằng: (1) Việc sử dụng TLG trong dạy học lịch sử cần được sự chú trọng hơn nữa từ phía người dạy; (2) Phương pháp sử dụng cần linh hoạt gắn với các loại bài học khác nhau; (3) Sử dụng TLG cần gắn với việc phát huy năng lực tự học của HS. Để việc sử dụng TLG hiệu quả nhất, cần thiết có những buổi trao đổi chuyên môn, tọa đàm hoặc hội thảo, có thể là ở cấp trường hoặc mở rộng hơn nữa là cấp huyện, cấp tỉnh. Điều đó có nghĩa rằng, ngoài vai trò của người GV trực tiếp đứng lớp thì còn cần đến sự quan tâm, tạo điều kiện của các cấp lãnh đạo đối với vấn đề này. (4) Cần có sự nhận thức sâu sắc để đảm bảo rằng các tư liệu lịch sử gốc được bảo tồn và sử dụng một cách có trách nhiệm, hiệu quả trong thời đại AI.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1] Lê Thị Dung, Đinh Ngọc Ruần (2015), Sử dụng tư liệu gốc trong kiểm tra đánh giá nhằm phát triển năng lực học sinh trong dạy học lịch sử ở trường trung học phổ thông, *Tạp chí Giáo dục số đặc biệt, tháng 5/2015*, Trang 138 – 141.
- [2] Nguyễn Văn Ninh, Bùi Thị Oanh (2016), Sử dụng tư liệu gốc để biên soạn sách giáo khoa lịch sử phổ thông trong cuộc đổi mới căn bản, toàn diện giáo dục đào tạo hiện nay, *Tạp chí Giáo dục số đặc biệt, kì 3 tháng 6/2016*, Trang 2-6, 9.
- [3] Nguyễn Văn Ninh (2017), *Biện pháp sử dụng tư liệu gốc trong dạy học lịch sử ở trường phổ thông*, NXB Đại học Quốc gia Hà Nội.
- [4] Nguyễn Quốc Pháp (2017), Sử dụng tư liệu gốc trong biên soạn sách giáo khoa lịch sử theo hướng phát triển năng lực học sinh, *Kỷ yếu Hội thảo khoa học quốc tế “Đào tạo và bồi dưỡng giáo viên môn lịch sử đáp ứng yêu cầu đổi mới chương trình, sách giáo khoa”*, Khoa Lịch sử - Đại học Sư phạm Hà Nội, NXB Đại học Quốc gia Hà Nội, trang 208 – 216.
- [5] Trịnh Đình Tùng (chủ biên) (2014), *Đổi mới phương pháp dạy học Lịch sử*, NXB Đại học Sư phạm Hà Nội, trang 109.